

Anna Geldon

<http://orcid.org/0000-0002-8090-2295>

anna.geldon@yahoo.com

DOI: 10.35765/pk.2022.3803.19

Cerkiew św. Aleksandra Newskiego w Warszawie i Zmartwychwstania w Sankt Petersburgu. Nieznane analogie ikonograficzne

STRESZCZENIE

Sobór Aleksandra Newskiego w Warszawie wzniesiono w 1912 r., a zburzono z powodów politycznych w 1923 r. Jego wnętrze wypełniały mozaiki i freski wykonane przez najlepszych petersburskich artystów, w tym Wiktora Wasniecowa. Na podstawie archiwalnych zdjęć udało się odczytać program malarski świątyni oraz odnaleźć ikonograficzne i stylistyczne analogie w petersburskiej cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego.

SŁOWA KLUCZE: sobór prawosławny, Warszawa, Petersburg, malarstwo monumentalne

ABSTRACT

The Orthodox Churches of St. Alexander Nevsky in Warsaw and of the Resurrection of Christ in St. Petersburg. Unknown Iconographic Analogies

The Alexander Nevsky orthodox cathedral in Warsaw was built in 1912 and demolished for political reasons in 1923. Its interior was filled with mosaics and frescoes by the most eminent Petersburg artists, including Viktor Vasnetsov. On the basis of archival photographs, it was possible to read the painting program of this church and find iconographic and stylistic analogies in orthodox church of the Resurrection of the Lord in the St. Petersburg.

KEYWORDS: orthodox church, Warsaw, St. Petersburg, monumental painting

Teksty źródłowe

Sobór św. księcia Aleksandra Newskiego wybudowany na placu Saskim w Warszawie w latach 1894–1912 przez cały okres istnienia był obiektem żarliwych sporów i dyskusji w prasie. Nie zaowocowały one jednak

Sugerowane cytowanie: Geldon, A. (2022). Cerkiew św. Aleksandra Newskiego w Warszawie i Zmartwychwstania w Sankt Petersburgu. © *Perspektywy Kultury*, 3(38), ss. 289–315. DOI: 10.35765/pk.2022.3803.19.

Nadesłano: 18.05.2022

Zaakceptowano: 30.08.2022

rzetelną analizą ani formy architektonicznej, ani znajdujących się w niej fresków i mozaik. Sytuacja narodowo-polityczna spowodowała, że w prasie polskiej o soborze pisano nie jako o dziele sztuki, tylko jako o jednym z przykładów rusyfikacji kultury polskiej. Te negatywne emocje sprawiły, że ich autorzy nie wnieśli żadnych merytorycznych informacji do stanu badań. Dużo większą wartość naukową miały teksty w prasie rosyjskojęzycznej z terenów zaboru, takiej jak: „Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник” (HVEV, 1893, nr 11, s. 169–170; 1893, nr 11, s. 177–180; 1900, nr 33; 1900, nr 28, s. 339; 1901, nr 51, s. 641–642; 1902, nr 28, s. 339; 1902, nr 43, s. 518) i „Варшавский Епархиальный Листок” (VEL, 1902, nr 43, s. 518; 1910, nr 11; 1912, nr 10 i 11; 1913, nr 1 i 5), choć i w nich nie brakowało haseł agitacyjnych i propagandowych. Znaleźć w nich można także, dla przykładu, dokładny opis przebiegu budowy i jej finansowania, nazwiska sponsorów i twórców, co pozwala dość szczegółowo odtworzyć dzieje obiektu.

Wagę źródeł podstawowych dla tego artykułu, na podstawie których można rekonstruować układ kompozycji malarskich we wnętrzu i określić ich autorstwo, mają trzy pozycje rosyjskojęzyczne.

Pierwszą z nich opublikowano w 1900 r.: *Проект размещения живописей в новом православном соборе во имя св. Благоверного Великого Князя Александра Невского в Варшаве с объяснительной запиской* autorstwa Nikołaja Wasiljewicza Pokrowskiego. Tu został opisany program malarski świątyni z wyszczególnieniem każdej sceny i postaci świętego, bez wskazania jednak ich twórców. Projekt ten był zaprezentowany synodowi biskupów i dopiero po jego zatwierdzeniu przydzielano tematy konkretnym malarzom. Stanowi on niezrównane źródło do poznania pełnego obrazu malarskiego wystroju cerkwi.

Nie do przecenienia jest także praca przewodniczącego komitetu budowy cerkwi Nikandra Mołczanowa, *Новый православный собор во имя Св. Благоверного Великого Князя Александра Невского в Варшаве 1894–1912*. Znajduje się w niej opis wnętrza, wymienione są tematy przedstawień, ich umiejscowienie w świątyni, czasem nawet z przyporządkowanym autorstwem. Niestety, Mołczanow pominął niektóre mniej znaczące według niego kompozycje, opisał natomiast trzy ikonostasy i wymienił tematy przedstawień w poszczególnych rzędach.

Trzecie cenne opracowanie wyszło spod pióra protojereja Wasyla Szin-garewa pod tytułem *К освящению нового кафедрального собора в Варшаве 1912 год*. Ma ono charakter dokumentacyjno-inwentaryzacyjny i wymienia wszystkie przedstawienia, bez opisów i komentarzy.

Stan badań

Od lat 20. do 90. XX w. właściwie nie pisano na temat warszawskiego soboru. To ponad półwieczne milczenie przerwał w 1991 r. Piotr Paszkiewicz książką *Pod berłem Romanowów*, w której jeden z rozdziałów poświęcił właśnie tej cerkwi. Autor skupił się na architekturze, a przedstawienia malarskie jedynie wyliczył, opierając się na wspomnianych wyżej pozycjach rosyjskich. W kolejnych latach pojawiały się prace, w których warszawski sobór był wspominany przy omawianiu szerszych problemów badawczych (Krasny, 2003; Cynarewska-Kuczma, 2004; Sokoł, 2006). W 2020 i 2021 r. ukazały się dwa artykuły o charakterze historycznym Andrzeja Golimonta, dotyczące procesu rozbiórki cerkwi i losów ocalałych fragmentów soboru.

Pierwszą pracą o charakterze monograficznym na temat soboru była praca magisterska napisana pod opieką dr hab. Małgorzaty Smorąg-Różyckiej, prof. UJ, pt. *Program malowideł w soborze pw. św. Aleksandra Newskiego w Warszawie 1900–1912* (Geldon, 2010). Autorka opisała w niej historię obiektu, ale przede wszystkim szczegółowo odtworzyła układ mozaik i fresków, przyporządkowała i potwierdziła autorstwo wszystkich przedstawień, omówiła zagadnienie stylu narodowego i ukazała malowidła soboru na szerszym tle sztuki europejskiej schyłku XIX w. Niniejszy artykuł prezentuje wyniki badań tam zawartych, które dotyczą artystycznego związku malowideł w warszawskiej świątyni Aleksandra Newskiego i w petersburskiej Zmartwychwstania Pańskiego. Materiał porównawczy do zagadnień tu omawianych pochodzi z pracy *Спас на Крови* (Bušikov, 2005) oraz z albumu poświęconego konserwacji soboru *Второе рождение Спаса на Крови* (Nagorski, 2007), wydanego z okazji 100-lecia budowy cerkwi, poświęconego procesowi jej konserwacji i reprodukcją bogaty zestaw mozaik.

Dzieje soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie

Idea wybudowania dużej reprezentacyjnej cerkwi w Warszawie zrodziła się około roku 1883, kiedy stanowisko generała-gubernatora Warszawy piastował Josif Władimirowicz Hurko – późniejszy inspirator tej budowy¹.

1 Josif Władimirowicz Hurko (1828–1901) – rosyjski wojskowy i działacz państwowy. Brał udział w ostatniej wojnie rosyjsko-tureckiej. Wsławił się obroną Szypki, zimowym przejściem przez Balkany i wypadem na Adrianopol. Był generałem-gubernatorem w Petersburgu i Odessie, członkiem Rady Państwa. 7 lipca 1883 r. mianowano go generałem-gubernatorem i dowódcą wojsk warszawskiego okręgu wojskowego. Duże znaczenie przywiązywał do budowy twierdz i dróg strategicznych. Popierał osiedlanie się Rosjan z Imperium w Polsce, znacząco zwiększył

Po długoletnich staraniach i zebraniu ogromnej sumy pieniędzy w 1894 r. odbył się konkurs na projekt cerkwi. Zwyciężył – wzbudzając wielki zachwyt i uznanie – projekt profesora Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu, Leontija Nikołajewicza Benois² (il. 1). W zapiskach dołączonych do szkiców profesor wskazywał na swoje inspiracje, a opisując plan budowli, odwoływał się do „staroruskich świątyń bizantyńskiego stylu” (Šingarëv, 1912). Ówczesny publicysta napisał, że „Warszawski sobór jest zarazem monumentalny i lekki (...), nawiązuje do XII-wiecznych budowli, ale jest pełen światła (...), zrobiony z przepychem, a jednocześnie o czystej i klarownej strukturze” (Šingarev, 1912, s. 16) (tłum. A.G.).

Centralny plan soboru zamykał się w kwadracie, lekko rozbudowanym na osi wschód – zachód. Od strony prezbiterium plan przedłużono o wysunięte trzy apsydy, a od zachodu zaprojektowano silnie artykułowane portale. Naśladował on średniowieczny schemat budowli krzyżowo-kopułowej, czteropodporowej, z trójdzielnym sanktuarium i narteksem. Od północy i południa naos flankowały obejścia. Na ich przedłużeniu znajdowały się niewielkie pomieszczenia: po jednej stronie *prothesis*, a po drugiej *diakonikon*. Do cerkwi prowadziło pięć paradnych wejść: trzy główne portale od zachodu i po jednym od północy i południa (il. 2).

Ta monumentalna świątynia liczyła 64 m wysokości i 48,5 m szerokości. W jej zewnętrznej formie dominował efekt spiętrzenia brył. Widać to było wyraźnie w układzie cebulastych kopuł. Centralna największa, osadzona na wysokim i szerokim bębnie, górowała nad całością budowli. Cztery mniejsze i niższe były rozłożone symetrycznie wokół niej. Bębny wszystkich kopuł przeprute zostały otworami okiennymi zakończonymi półokrągłym łukiem i osadzone na dwusiodkowym podwyższeniu, opatrzone arkadkowym gzymsem. Wyjątek stanowiła szósta kopuła umieszczona nad centralnym portalem zachodniej fasady.

liczbę rosyjskich urzędników, rozszerzył sferę użytkowania języka rosyjskiego. Wspierał rozwój kultury rosyjskiej na terenie zaboru, za jego rządów w Warszawie regularnie odbywały się wystawy rosyjskichmalarzy, koncerty rosyjskich grup teatralnych, były organizowane pierwsze towarzystwa: medyczne, przyrodnicze, wojskowo-sanitarne. Przez Polaków był uważany za głównego rusyfikatora Polski (Sokoł, 2006).

- 2 Leontij Nikołajewicz Benois (1856–1928) – już za życia niezwykle doceniany artysta i wiodący pedagog w petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych, którą sam wcześniej kończył. Około czterdziestu budowli, wykonanych z jego udziałem, postawiono w samym tylko Petersburgu, a jego całkowity dorobek liczy się w setkach realizacji rozsianych po całej Europie (np. Niemcy, Francja, Polska). Był twórcą stylu narodowego w architekturze XIX-wiecznej Rosji. W swoich projektach odwoływał się do korzeni bizantyjskich rosyjskiej kultury i do pomników architektonicznych wczesnego średniowiecza z terenów swojej ojczyzny. Do jego słynnych realizacji należą np. cerkiew św. Jerzego w Gus – Chrystalnij, cerkiew rosyjska Marii Magdaleny w Darmsztadzie, cerkiew św. Zachariasza i Elżbiety w Petersburgu, cerkiew w Abramcewie, projektował także budynki użyteczności publicznej i prywatne kamienice, domy i dacje.

Kiedy w 1900 r. zainstalowano siedem złożonych kopuł i siedem złożonych krzyży, prace budowlane były już prawie ukończone. Cebulaste kopuły wykonano w moskiewskiej fabryce I.P. Chlebnikowa. Pokrywała je dwumilimetrowa warstwa złota (HVEV, 1900, nr 47) 1900. Na te uroczystości przybył z Petersburga także L.N. Benois, który obserwował, jak na wysokości 70-metrowej dzwonnicy i cerkwi montowano krzyże i jak jego dzieło wieńczy panoramę Warszawy (Lisowski, 2006).

O ile prace przy budowie soboru zajęły sześć lat, o tyle jego wykończenie trwało dwa razy dłużej. W tym samym 1900 r. powołano specjalną Komisję Artystyczną, która miała zająć się opracowaniem programu malarskiego soboru. W jej skład weszli dyrektor Instytutu Archeologii w Sankt Petersburgu Nikołaj M. Pokrowski, profesor cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych Paweł P. Czysziakow oraz profesor architektury Leontij N. Benois (Paszkievicz, 1991, s. 125). Profesor N.M. Pokrowski pokazał komitetowi budowy już gotową wizję rozmieszczenia przedstawić. Projekt ten został przyjęty 1 czerwca 1900 r. przez komisję i zatwierdzony przez arcybiskupa chełmsko-warszawskiego Hieronima Egzemplarskiego, po czym zyskał aprobatę warszawskiego generała-gubernatora księcia A. Bagrationa-Imeretyńskiego. W 1901 r. przedłożony został Świątobliwemu Synodowi w Petersburgu, który po wprowadzeniu pewnych uzupełnień udzielił zezwolenia na jego realizację (Paszkievicz, 1992).

Do prac nad soborem zatrudniono grupę uznanych rosyjskich malarzy, na czele której stał wybitny profesor Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu Wiktor Wasniecow (1848–1926). Zajął się on główną apsydą. Prace malarskie wykonali również: Wasyl Wasylewicz Bielajew (1867–1928), Mikołaj Andrejewicz Koszelew (1840–1918), Walerian Józefowicz Othmar (1858– po 1910), Wasyl Timofiejewicz Pierminow (1866– ?), Foma Rodionowicz Rajlian (1870–1930), Michał Stefanowicz Sudkowski (1872–1940), Mikołaj Mikołajewicz Charlamow (1863–1935), Mikołaj Pawłowicz Szachowski (1850–1923), Wiktor Iwanowicz Dumitriaszko (1845–?). Część z tych artystów znała się już wcześniej, gdyż wspólnie pracowali nad mozaikami w petersburskim soborze Zmartwychwstania Chrystusa (Zbawiciela na Krwi). Ostatecznie w 1912 r. cerkiew św. Aleksandra Newskiego została ukończona.

Dwa lata po przekazaniu wiernym świątyni wybuchła I wojna światowa. Cerkiew była w rękach prawosławnych do 1915 r., kiedy to Warszawę zajęli Niemcy. W czasie wojny służyła im jako kościół garnizonowy. Nie przeszkadzało to w obdarciu jej kopuł z pozłacanej blachy miedzianej. Jeszcze raz pokryto dach, ale wykonano to w sposób niechlujny, materiałami nieporównywalnie gorszej jakości, tak że wkrótce kopuły zaczęły przeciekać, a spływająca po murach woda niszczyła malowidła (Giergoń, 2007).

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości rozpoczął się proces rozbioru cerkwi (szerzej: Golimont, 2020). W 1926 r. plac Saski był już pusty. W toku badań i analizy tekstów z tego czasu wynika, że podjęto próby uratowania części malowideł i wywiezienia ich na Wschód (Ârašëvič i Tomašava, 2008). Wiadomo, że udało się ocalić fragmenty mozaik z apsydy wschodniej autorstwa Wasniecowa, które obecnie znajdują się w warszawskiej cerkwi św. Marii Magdaleny oraz w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie (Golimont, 2021) i Muzeum Diecezjalnego im. Jana Długosza w Sandomierzu. Najwięcej zachowanych mozaik zdobi cerkiew Opieki Matki Bożej w Baranowiczach na Białorusi (Ârašëvič i Tomašava, 2008).

Niestety, niczego nie uratowano z monumentalnego malarstwa soboru wykonanego w technice olejnej. Jest ono znane jedynie z czarno-białych archiwalnych zdjęć, które stanowiły podstawę niniejszych badań. Materiału porównawczego, niezbędnego do odtworzenia i zrozumienia programu malarskiego warszawskiej świątyni, dostarczyła petersburska cerkiew Zbawiciela na Krwi, której malowidła, jak się okazało w toku badań, wykazują najwięcej podobieństw do omawianych.

Krótki zarys historii petersburskiego soboru Zmartwychwstania Chrystusa, tzw. Zbawiciela na Krwi

Prace nad cerkwią Zbawiciela na Krwi (Спас на Крови) rozpoczęto 11 lat wcześniej niż nad warszawską świątynią i zostały one ukończone o pięć lat szybciej, czyli w 1907 r. Wzniesiono ją na miejscu, gdzie w 1881 r. został zamordowany car Aleksander II Romanow; stąd jej zwyczajowa nazwa – Na Krwi. Nadano jej tytuł Zmartwychwstania Chrystusa. Początkowo na miejscu zamachu postawiono drewnianą tymczasową kapliczkę projektu L.N. Benois, a budowę cerkwi rozpoczął w 1883 r. Aleksander III Romanow, dla upamiętnienia męczeńskiej śmierci ojca. Wzniesiono ją według projektu archimandryty Ignacego (Małyszewa) i architekta Alfreda Parlanda.

Sobór postawiono na planie prostokąta, od wschodu zakończonego trzema apsydami, ze środkową największą. Na zachodzie zaprojektowano nieco szerszy od korpusu narteks. Petersburska cerkiew Zmartwychwstania, mając szerokość 30,5 m, a długość 57 m, była o 17,5 m węższa i o 4,5 m krótsza od warszawskiego soboru; była natomiast od niego wyższa i mierzyła 80 m. Wybudowano ją w tzw. rosyjskim stylu narodowym, czerpiącym inspiracje z XVI- i XVII-wiecznych budowli sakralnych. Z zewnątrz była bogato zdobiona mozaikami, płytkami ceramicznymi,

a także szkliwionymi cegłami, marmurem i granitem. Cebulaste kopuły pozłocono i ozdobiono kolorową emalią (Bušikov, 2007).

Wnętrze niemal całkowicie pokryte zostało dekoracją mozaikową, resztę powierzchni ścian u dołu zdołała okładzina kamienna o odcieniu ciemnego malachitu. Mozaiki przedstawiają sceny z Nowego Testamentu i wizerunki świętych. Ich ogólna powierzchnia obejmująca mozaiki z wewnątrz i z zewnątrz wynosi 6560 m². Do wykonania ozdobnej posadzki oraz ikonostasów użyto 20 rodzajów kamienia, m.in. marmuru i porfiru (Bušikov, 2007). Nad malarskim wystrojem świątyni pracowało 22 artystów, w tym dziewięciu odpowiedzialnych również za dekorację warszawskiego soboru: W. Wasniecowa, W.W. Bielajew, N.N. Charlamow, N.A. Koszelew, M.M. Szachowski, M.A. Titow, W.I. Othmar, W.I. Dymitriaszko, A.P. Riabuszkin. Pozostali malarze to: Aleksandr Aleksandrowicz Pawłow, Paweł Aleksandrowicz Pawłow, Firs Siergiejewicz Żurawlew, Andrej Andrejewicz Karelin, Alfred Aleksandrowicz Parland, E.I. Polakow, A.F. Afanasjew (pełnego brzmienia imion nie udało się znaleźć), Aleksandr Aleksandrowicz Kisielew, Iwan Fiederowicz Porfirow, Aleksandr Nikołajew Nowoskolczew, Nikołaj Kornilewicz Bodarewski, Nikołaj Aleksandrowicz Brunin, Michaił Wasylewicz Niestierow.

W 1930 r. świątynia została zamknięta i komuniści planowali ją zburzyć. 26 lat później uzyskała status zabytku. Ponownie otwarto ją w 1997 r. po niemal 30-letnich pracach konserwatorskich. Według Nagorskiego, w opracowaniu dotyczącym konserwacji pt. *Второе рождение Спаса на Крову*, cerkiew była zniszczona z zewnątrz. W czasie wojny trafił w nią tylko jeden pocisk, który na szczęście nie wybuchł, uszkodził jedynie główną kopułę i mozaikę z przedstawieniem *Chrystusa Pantokratora*. Konserwatorzy poświęcili dużo czasu na odtworzenie emalii kopuł i oczyszczenie kostek mozaiki z pyłu i brudu, ale większość przedstawień wnętrza soboru nie wymagała znaczących ingerencji i uzupełnień.

Analiza porównawcza

W prezentowanej tu analizie porównawczej wykorzystane zostały fotografie warszawskiego soboru przechowywane w Archiwum Metropolii Prawosławnej w Warszawie oraz reprodukcje malowideł petersburskiej świątyni z albumu – *Второе рождение Спаса на Крову* (2007), jak też fotografie ze zbiorów autorki³.

3 Mowa tu o przedstawieniach *Emmanuela*, *Aniola Wielkiej Rady*, *Trójcy Świętej* i *Zestania Ducha Świętego na Apostołów*. Analiza pozostałych przedstawień oparta została na zdjęciach sprzed konserwacji.

Dziś trudno uwierzyć, że cerkwie o tak różnej formie zewnętrznej, Spasa na Krowi z bajecznie bogatą dekoracją, św. Aleksandra Newskiego – z pełną umiaru i elegancji, miały tak wiele wspólnych rozwiązań we wnętrzu, wpisujących się w tradycyjny bizantyński program malarcki. W Petersburgu został on rozszerzony o wątek przypowieści ewangelicznych, w Warszawie zaś o przedstawienia o symbolice liturgicznej we wschodnich apsydach. Podobieństwa można tłumaczyć bliskim czasem powstania obu programów oraz wspólnym autorstwem malarzy wywodzących się w tego samego petersburskiego środowiska. Dokładna analiza porównawcza pozwoliła wyodrębnić dwie grupy najbardziej bliskich sobie obrazów. Pierwszą stanowią realizacje Nikołaja Nikołajewicza Charłamowa, który w obu cerkwiach te same tematy umieścił w tych samych miejscach⁴, drugą zaś – Wasyla Wasylewicza Bielajewa, który te same tematy umieścił w różnych miejscach⁵.

Pierwszy z malarzy był odpowiedzialny za malowidła na sklepieniach. W głównych kopułach obu cerkwi umieścił *Chrystusa Pantokratora*, otoczonego przez kręgi *Cherubinów* w bębnie oraz czterech ewangelistów w pendentywach (il. 3). W bocznych mniejszych kopułach umieścił *Jana Chrzcziciela* i *Emmanuela*. Ponadto w Warszawie na sklepieniu przedstawił *Aniola Wielkiej Rady*, w Petersburgu zaś – *Chrystusa Świąte Milczenie*,

4 Nikołaj Nikołajewicz Charłamow (1863–1935) – malarz, portrecista urodzony we wsi Wieretiewo w prowincji Włodzimierz, w rodzinie kapłana. We Włodzimierzu ukończył szkołę teologiczną i seminarium duchowe. W latach 1883–1891 studiował na Akademii Sztuk Pięknych na wydziale malarstwa portretowego i historycznego. Za obraz *Anioł wyprowadza św. Piotra z lochu* otrzymał mały złoty medal i tytuł artysty II stopnia. W latach 1892–1901 był dyrektorem szkoły plastycznej w Chołuju. Autor malowideł w apsydzie cerkwi św. Mikołaja Cudotwórcy w Wiedniu i przedstawień w soborze Aleksandra Newskiego w Warszawie. W 1900 r. otrzymał tytuł akademicki. W 1920 r. we wsi Wiaźniki, prowincja Iwanow, stworzył Muzeum Sztuki, stając się jego pierwszym dyrektorem. Był płodnym portrecistą, ale też mentorem wielu artystów, m.in. Palicha. Charłamow wykonał 42 szkice do petersburskiej świątyni Zmartwychwstania Pańskiego (Rojzen, 2016).

5 Wasylji Wasylewicz Bielajew (1867–1928) – urodził się w kupieckiej rodzinie w Petersburgu, będąc w gimnazjum uczęszczał na zajęcia rysunku organizowane przy Plastycznej Szkole Przemysłowej. W latach 1886–1891 studiował na Akademii Sztuk Pięknych; został tam nagrodzony jednym małym i dwoma dużymi srebrnymi medalami. W 1890 r. za obraz *Święty Piotr uzdrawia chromego* otrzymał tytuł artysty I stopnia i mały złoty medal. Autor obrazów *Pragnienie wiedzy*, *Złożenie do grobu*, *Dzieciństwo Chrystusa w Nazarecie*. Jego prace były wystawiane na wystawach Akademii Sztuk Pięknych, Stowarzyszenia Pieriedwiżników, Stowarzyszenia Miłośników Sztuki. Był jednym z organizatorów grupy malarzy historycznych. Aktywny pedagog, w 1914 r. otrzymał tytuł profesora Akademii Sztuk Pięknych. Od 1920 r. kierował pracownią malarstwa monumentalnego i mozaiki. Wykonał szereg malowideł ściennych dla cerkwi w petersburskim konserwatorium, dla cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego, w cerkwi misji rosyjskiej w Buenos Aires, dla katedry prawosławnej w Lipawie i soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie (Rojzen, 2016).

Bogurodzicę i Chrystusa w Chwale. Wszystkie postaci na kopułach w Warszawie ukazane były na jaśniejszym niż w Petersburgu, ale tak jak tam rozgwieżdżonym tle.

Nie tylko tematy w kopułach głównych były takie same, ale również sposób ich zobrazowania. W obu przypadkach Chrystus ujęty został w półpostaci z Ewangelią. W Warszawie lewą ręką przytrzymuje księgę, a prawą unosi w geście błogosławieństwa. W Petersburgu obiema dłońmi błogosławi, a księga znajduje się przed Nim. Jest to najbardziej widoczna różnica. Inne dotyczą detali, jak drobny ornament na chitonie Chrystusa z Warszawy czy nieco jaśniejsze tło w tym samym przedstawieniu. Mimo innej techniki – w soborze Aleksandra Newskiego za pomocą farb, a w Zbawicielu na Krwi w technice mozaiki – podobieństwa są uderzające, widoczne w rysach Jezusa, układzie włosów, spojrzeniu. Odnosi się wrażenie, że artysta posługiwał się tym samym rysunkiem, zmieniając w Warszawie tylko kilka szczegółów: ręce Chrystusa są masywniejsze, a twarz szersza.

Różnica w ukazaniu tematów w pozostałych, mniejszych kopułach polega na innym ujęciu postaci, w Warszawie w popiersiu, w Petersburgu samych głów.

Wydaje się, że technika malarska Charłamowa ewoluowała od czasu pracy w petersburskiej cerkwi. Tam stosował on jeszcze mocny i ciemny kontur, a światło na twarzach rozkładał jasnymi, dużymi i jednolitymi plamami. W Warszawie zmiękczał formy, zwiększał gradację odcieni, stosował płynne przejścia między nimi oraz ograniczał kontury, przez co postaci stały się bardziej realistyczne. Widać to dobrze na przykładzie warszawskiego wizerunku *Emmanuela*, przy którego tworzeniu malarz zrezygnował z wszelkich konturów, łagodnie poprowadził światło, zastosował jako mocny kontrast bardzo ciemne cienie wokół oczu, znacznie silniejsze niż w petersburskiej wersji (il. 4). Jednocześnie o wiele bardziej rozświetlił białka Zbawiciela, dodając również bliki światła w samych tęczęwkach. Przedstawienia *Anioła Wielkiej Rady* i *Chrystusa Święte Milczenie* także są zbliżone (il. 5). W obu ukazany został młodzieniec bez zarostu, z ciemnobrązowymi włosami i gwieździstym nimbem, z oczami o podobnym kształcie i powiekami: z łamaną linią zgięcia, górną przecinającą linię tęczęwki, a nie źrenicy, z opadającymi dolnymi. Warszawski *Anioł Wielkiej Rady* miał nieco węższy nos i twarz mimo przedstawienia frontalnego lekko skierowaną w lewo, o czym świadczy cień z prawej strony oblicza. W petersburskiej mozaice jest na odwrót. To niezaprzeczalne podobieństwo typów ikonograficznych w obu cerkwiach daje możliwość odtworzenia niezachowanych przedstawień ze sklepienia w soborze Aleksandra Newskiego. W soborze petersburskim w czasach małych kopuł ukazane zostały wizerunki Jana Chrzciciela i Marii (il. 6). Głowa

Jana ujęta w trzech czwartych, skierowana w prawą stronę, okolona jest ciemnobrązowymi długimi włosami i długą brodą o skręconych końcach. Owal twarzy, kontur nosa, obrys włosów, brody i oczu Charłamow podkreślił wyraźną ciemną linią. Skierowane na widza duże, ciemne, brązowe oczy o opadających dolnych powiekach nadają jego twarzy nostalgiczny wyraz. Głowa Marii na mozaice ujęta w trzech czwartych i skierowana w lewo przykryta jest zielonym czepcem i purpurowym płaszczem wykończonym złotą taśmą. Ciemną karnację Jej twarzy rozświetlają jaśniejsze plamy na czole, nosie i kościach policzkowych. Łagodny i spokojny wyraz oczu podkreślają w cieniu dwa niewielkie bliki i gruba linia rzęs górnej powieki przecinająca źrenice. Ciemny i szeroki łuk brwi oraz wąski nos nadają twarzy cechę archaiczności i nienaturalności, co dodatkowo podkreśla kontur sąsiadujący z plamami światła bez stopniowania odcieni.

Można przypuszczać, że Charłamow w warszawskiej cerkwi stworzył podobne wizerunki, ale modelowane bardziej plastycznie i realistycznie, być może z nieco szerszymi twarzami. Wiadomo, że wykonał on dla obu cerkwi również wizerunki ewangelistów na pendentywach pod główną kopułą. Zapewne podobnie jak w Petersburgu, tak i w Warszawie ukazał mężczyzn w całej postaci, w barwnych chitonach i himationach.

W.W. Bielajew to drugi z artystów, który podjął się wykonania tych samych tematów malarskich w obu cerkwiach, ale zrealizował je w innych miejscach. Trzy przedstawienia: *Starotestamentowej Trójcy Świętej*, *Zesłania Ducha Świętego* oraz *Zstąpienia do Otchłani* w cerkwi warszawskiej umieścił na tympanonach pod małymi kopułami, a *Sąd ostateczny* wewnątrz zachodnich empor. W Petersburgu to ostatnie przedstawienie obiega ścianę tarczową zachodniej kaplicy, *Zesłanie Ducha Świętego* znajduje się w konsze apsydy wschodniej, *Starotestamentowa Trójca Święta* na ścianie południowej, a *Zstąpienie do Otchłani* na zachodniej (il. 6, 7, 8).

W przedstawieniu *Starotestamentowej Trójcy Świętej* (il. 6) Bielajew zmienił nieco kompozycję w stosunku do petersburskiej, nie tracąc jednak jej statycznego charakteru. W warszawskiej cerkwi Abraham i Sara obsługują gości, stojąc w głębi, za stołem, w petersburskiej zaś na pierwszym planie, tyłem do widza. Aniołowie przybierają zbliżone pozy przy stole przykrytym białym obrusem i ustawionym pod potężnym i rozłożystym dębem mamryjskim. Na warszawskim obrazie dąb znajduje się z lewej strony, a po prawej widać fragment architektury, w Petersburgu zaś na środku, a niewielki kawałek kamiennej budowli widać po lewej stronie. Elementy kompozycji pozostały niezmienione, tylko ich układ uległ pewnemu przesunięciu. Odnosi się wrażenie, jakby warszawska scena ukazywała to samo zdarzenie parę minut później, kiedy to gospodarze zdążyli już podać na stół chleby i przejść nieco dalej. Przedmioty i postacie, a także elementy krajobrazu malowane są w taki sam sposób. Układ

ciemnych i jasnych plam jest zbliżony, co pozwala sądzić, że oba dzieła miały podobną kolorystykę.

Znaczące różnice w kompozycjach *Zesłania Ducha Świętego* w dużej mierze wynikały z ich umiejscowienia (il. 7). W cerkwi św. Aleksandra Newskiego stosunkowo wąskie pole pendentywów wymuszało umieszczenie postaci ciasniej, w różnych ujęciach i w kilku planach. Tu Bielajew użył najprawdopodobniej błękitnego tła analogicznie do przedstawienia Trójcy Świętej. W cerkwi Chrystusa na Krwi kompozycja ta została rozplanowana na znacznie większej powierzchni konchy apsydy. Tam na złotym tle ukazane zostały postaci frontalnie. W obu jednak przedstawieniach centralną oś kompozycji wyznacza postać Marii i gołębicę Ducha Świętego. Cechy fizjonomiczne apostołów w obu cerkwiach są bardzo bliskie, zmieniają się jedynie ich gesty i pozy. Układ ciała Bogurodzicy, lekko pochylona głowa, uniesione dłonie, zbliżone trony – to cechy wspólne obu prac. Rozłożenie światła na szatach Dziewicy pokrywa się na obu przedstawieniach. To pozwala przypuszczać, że płaszcz Marii był purpurowy, a suknia zielona, jak w Petersburgu. Podobnie szaty apostołów były wykonane w bliskiej kolorystyce, jak w realizacji północnorosyjskiej.

Sąd ostateczny też został umieszczony w obu cerkwiach w innych miejscach, co wymusiło różne rozwiązania kompozycyjne. Ponadto w Warszawie Bielajew nad tym tematem współpracował z M.A. Titowem, a autorem projektu był tu A.P. Rabuszkin. W Warszawie zajmował znacznie większą powierzchnię, bo aż trzy ściany empyry zachodniej, dlatego też był bardziej rozbudowany, a liczba postaci znacznie zwiększona. Niestety, przedstawienie to znane jest tylko z niewielkich i niewyraźnych zdjęć, dlatego nie jest możliwa jego pewna rekonstrukcja. Widoczny na zdjęciach układ kompozycji pozwala jednak dostrzec podobieństwa ze sceną *Zstąpienia do Otchlani* w petersburskiej cerkwi. Tam na osi centralnej umieszczony jest Chrystus w sferycznej mandorli, po jego bokach klęczą Adam i Ewa, a za nimi stoją tłumy starotestamentowych sprawiedliwych. W Warszawie Chrystus otoczony mandorlą zasiada na tęczy, a przed nim stoi Bogurodzica i klęczy Jan Chrzciciel. Po obu zaś stronach ukazani zostali apostołowie zasiadający w trybunale. W petersburskiej scenie *Zstąpienia do Otchlani* Bielajew popisał się dużą wyobraźnią i kunsztem artystycznym, mieszcząc tę niezwykle ludną i skomplikowaną kompozycję na wąskim pasie ściany tarczowej okalającej łuk zachodniej kaplicy, upamiętniającej zamordowanego cara. Choć w Warszawie *Zstąpienie do Otchlani* umieszczone było na pendentywie pod boczną kopułą, to pola tej sceny w obu cerkwiach miały zbliżony kształt – stojącego prostokąta zamkniętego od góry półokrągłym łukiem, ale najprawdopodobniej w Petersburgu było ono wyższe. Dzięki temu w zwieńczeniu można było umieścić

jeszcze motyw adoracji krzyża przez anioły. Motyw ten Bielajew powtórzył również w Warszawie, ale połączył go z tematem *Sądu ostatecznego*. Gdy główna scena Bożego trybunału znajdowała się na ścianach w głębi empory, to kompozycja z klęczącymi przed krzyżem aniołami umieszczona została nad jej arkadami otwierającymi się ku nawie. Wierni, którzy znajdowali się w świątyni, widzieli ten krzyż dokładnie nad postacią Chrystusa Sędziego, zasiadającego na tęczycy; tym samym powtórzony został tu zamysł kompozycyjny z petersburskiego *Zstąpienia do Otchłani*.

Realizacje pozostałych tematów w soborze św. Aleksandra Newskiego, wykonane zarówno przez Charłamowa i Bielajewa, jak i innych malarzy, nie znajdują analogii w cerkwi Zbawiciela na Krwi.

Wnioski

Przeprowadzona tu analizy porównawcza wybranych przedstawień z nieistniejącej cerkwi Aleksandra Newskiego w Warszawie i w soborze Zmartwychwstania Pańskiego w Petersburgu pozwoliła udowodnić niezaprzeczalny związek między obiema realizacjami malarskimi. Jest to widoczne zwłaszcza w przedstawieniach na sklepieniach i scenach ewangelicznych wykonanych przez Charłamowa i Bielajewa. To podobieństwo jest tak bliskie, że – jak się wydaje – artyści w obu cerkwiach wykorzystywali te same wzorniki. Jest to tym bardziej prawdopodobne, że zarówno szkice do mozaiki, jak i do fresków były wykonywane tak samo – akwarelą na papierze. Ponadto cały program ikonograficzny w obu cerkwiach był bardzo zbliżony, co było spowodowane zarówno wspólnym autorstwem obu, jak i wywodzeniem się malarzy z jednego środowiska artystycznego. Dziś już tylko metodą analizy porównawczej obu programów można zrekonstruować nieistniejące malowidła we wnętrzu warszawskiej cerkwi, a zwłaszcza ich barwę, modelunek, rozkład światła, oraz docenić ich wysoki poziom artystyczny i uświadomić sobie ogrom straty.

Tabela 1. Zestawienie tematów dzieł artystów pracujących przy soborze św. Aleksandra Newskiego w Warszawie oraz cerkwi Zmartwychwstania Chrystusa w Sankt Petersburgu.

	Sobór św. Aleksandra Newskiego w Warszawie	Sobór Zmartwychwstania Chrystusa w Sankt Petersburgu
W. Wasniecowa	<p>Główna apsyda</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Komunia apostołów</i> (Charlamow) • <i>Tobą raduje się</i> • <i>Trójca Święta</i> 	<p>Ikonostas</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Bogurodzica z Emmanuelem</i> • <i>Chrystus na tronie</i> • <i>Niesienie krzyża</i> • <i>Ukrzyżowanie</i> • <i>Zdjęcie z krzyża</i> • <i>Zstąpienie do Otchłani</i>
W.W. Bielajew	<p>Prawa apsyda św. Mikołaja</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Arcypasterze cerkwi powszechnej oraz diakoni</i> • <i>Niech milczy wszelkie ludzkie stworzenie</i> • <i>Oto Baranek Boży</i> (Othmar) <p>Lewa apsyda św. Cyryla i Metodego</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Arcypasterze</i> • <i>Oto zastępy niebiańskie</i> • <i>Bóg Słowo</i> <p>Tympanony pod małymi kopułami</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Zmartwychwstanie Chrystusa</i> (Nestierow) • <i>Wniebowstąpienie Chrystusa</i> • (Nestierow)? • <i>Królowa stojąca po prawicy Twojej</i> • <i>Starotestamentowa Trójca Święta</i> • <i>Zesłanie Ducha Świętego</i> • <i>Zstąpienie do Otchłani</i> <p>Empory</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Sąd ostateczny</i> († Titow) 	<p>Szczyt apsydy</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Zesłanie Ducha Świętego</i> <p>Łuki pod główną apsydą</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Kazanie na Górze</i> (Sudkowski) • <i>Wjazd do Jerozolimy</i> (Rajlian) <p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ślogosławieństwo dzieci</i> (Rajlian) <p>Północno-wschodni filar</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Prep. Antoni Wielki i Efreem Syryjczyk</i> • <i>Męczennicy Fiodor i Jan Kijowscy</i> • <i>Prep. Nestor kronikarz i Mojżesz Węgrzyn?</i> • <i>Męczennicy Grzegorz i Cesarzowa Aleksandra</i> • <i>Prorocy Malachiasz i Micheasz</i> • <i>Apostołowie Piotr i Paweł</i> <p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Sen Jakuba</i> • <i>Uzdrowienie opętanego</i> (Charlamow) • <i>Chrystus w Emaus</i> (Szachowski) • <i>Chrystus w domu Marty i Marii</i> <p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Starotestamentowa Trójca Święta</i> <p>Strona zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Św. Aleksander Newski</i> • <i>Anioł Stróż</i> • <i>Jako Twoje jest Królestwo</i> • <i>Krzyż świetlisty</i> (Charlamow) • <i>Zstąpienie do Otchłani</i> • <i>Ukrzyżowanie</i> (Koszelew) • <i>Sąd ostateczny</i> († Titow) • <i>Zaśnięcie Bogurodzicy</i> (Koszelew) • <i>Pokrow Bogurodzicy</i> (Koszelew)

		<p>Strona północno-zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ofiara Abrahama</i> • <i>Ofiarowanie Marii do świątyni</i> • <i>Sąd ostateczny</i> (fr. † Titow) • <i>Podwyższenie Krzyża Świętego</i> • <i>Krzew gorejący</i>
<p>N.N. Charlamow</p>	<p>Sklepienie</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Pantokrator</i> • <i>Św. Jan Chrzciciel</i> • <i>Emmanuel</i> • <i>Anioł Wielkiej Rady</i> • <i>Ewangelści i cherubiny</i> • <i>Bogurodzica Wyższa ponad Niebiosa</i> • <i>Zbawiciel i trzy czyny anielskie</i> • <i>Bogurodzica z Dzieciątkiem i dwa czyny anielskie</i> • <i>Mandylion (Nesterow) i dwa czyny anielskie</i> • <i>Etimasis</i> <p>Główna arkada nad apsydami</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ostatnia wieczerza</i> (Burin) • <i>Zwiastowanie</i> – na filarach (Porland, Kisielew) <p>Ikonostas</p> <ul style="list-style-type: none"> • wszystkie ikony <p>Strona południowa i północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • fryz okalający świątynię z przedstawieniami świętych • <i>Archanioł Michał</i> – nad wejściem • <i>Archanioł Gabriel</i> – nad wejściem <p>Empory</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Krzyż świetlisty</i> (Bielajew) <p>Obrazy przenośne</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Maria Egipcjanka</i> • <i>Św. Jerzy Zwycięzca</i> 	<p>Sklepienie</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Pantokrator</i> • <i>Św. Jan Chrzciciel</i> • <i>Emmanuel</i> • <i>Chrystus Święte Milczenie</i> • <i>Bogurodzica</i> • <i>Chrystus nad Jeziorem Galilejskim</i> • <i>Ewangelści</i> <p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Stefan Permski</i> • <i>Prorok Ezechiel Dalmacki</i> <p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Św.św. Cyryl i Metody</i> <p>Główna apsyda – dolny rząd</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Komunia Apostołów</i> (Wasniecow)

<p>N.A. Koszelew</p>	<p>Boczne arkady nad apsydami</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ukrzyżowanie</i> (Bielajew) • <i>Złożenie do grobu</i> <p>Strona zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Pokrow Bogurodzicy</i> (Bielajew) • <i>Zaśnięcie Bogurodzicy</i> (Bielajew) 	<p>Arkada zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Przemienienie Pańskie</i> (Sudkowski) • <i>Ucieczka do Egiptu</i> (Sudkowski)
	<p>Tympanon północny</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Deesis ze św. Cyrylem i Metodym</i> <p>Tympanon południowy</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Chwata św.św. Błogosławionego Wielkiego Księcia Aleksandra Newskiego</i> 	
<p>N.P. Szachowski</p>	<p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Pojawienie się Chrystusa nad Jeziorem Tyberadzkiem</i> • <i>Sąd Pilata</i> (Bodarewski) • <i>Chrystus w Emaus</i> (Bielajew) • <i>Zdrada Judasza</i> 	<p>Strona południowo-wschodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Św.św. książę Włodzimierz i księżna Olga</i> • <i>Męczennicy Parmon i Foka</i> • <i>Św. prep. Sofroniusz i Nestor</i> <p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Apostołowie Agafi i Sylwan</i> • <i>Św. męczennica Julia</i> • <i>Św. męczennica Guria</i> • <i>Św.św. Dionizy Aeropagita i Dionizy bp Tyrski</i> • <i>Św. Salomon</i> • <i>Św. męczennik Aleksander</i> • <i>Św.św. Pafnucy i Nil Stolbeński</i> <p>Filary</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Św. męczennik Pantelejmon, św. Andrzej Stratilat, św. Feliks</i> • <i>Chrystus przed Kajfaszem</i> <p>Ikonostas</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Chrystusa pojawiający się niewiastom po zmartwychwstaniu</i> • <i>Niewierny Tomasz</i> • <i>Deesis</i>
<p>M.A. Titow</p>	<p>Empory zachodnie</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Sąd ostateczny</i> († Bielajew) 	<p>Filary</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Wskrzeszenie Łazarza</i> (Rajlian) <p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Męczennicy Antip i Walenty</i> • <i>Prep. Wasyl i Efrek Peczerscy</i> <p>Mozaiki pod kopułą w łukach</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Miłosierny Samarytanin</i>

Wl. Othmar	<p>Wysklepienia łuków</p> <ul style="list-style-type: none"> • przedstawienia twarzy w medalionach 	<p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Chrystus i Samarytanka (Rajlian)</i> • <i>Apostołowie Filolog i Epenet</i> • <i>Św.św. męczennice Marina i Julianna</i> • <i>Św. męczennica Dorotea</i> • <i>Św. męczennik Mojżesz</i> • <i>Św. Daria</i> • <i>Św. Krzysztof</i> <p>Filar północno-zachodni</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Prep. Alip i Atanazy</i> • <i>Św.św. Dymitr i Katarzyna</i> • <i>Apostołowie Ananiasz i Juda</i> • <i>Św.św. męczennik Warllam Indyjski, Paweł Spowiednik</i> • <i>Św.św. Wiara, Nadzieja, Miłość i Zofia</i> • <i>Prorocy Ozeasz i Ezechiel</i> <p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Apostołowie Herodion i Epafrodyt</i> • <i>Ofiarowanie Pańskie (Sudkowski)</i> • <i>Św.św. męczennicy Walerian i Cecylia</i> • <i>Oto Baranek Boży (Bielajew)</i> • <i>Jezus w świątyni jerozolimskiej</i> • <i>Pokłon pasterzy</i> • <i>Męczennicy Artemiusz, Bazyli i Julian</i> • <i>Wskrzeszenie córki Jaina (Sudkowski)</i>
Wl. Dumitraszko	<p>Mozaiki przenośne</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Św. Aleksander Moskiewski</i> • <i>Św. Józef Włodski</i> <p>Tympanony zachodnie</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Tronujący Chrystus</i> • <i>Maria w anielskiej asyście</i> • <i>Sobór Archaniola Michała</i> 	<p>Łuki pod kopułą</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Przypowieść o siewcy</i> • <i>Apostołowie Kleofas i Syłas (Sylwan)</i> • <i>Św.św. Awiw i Diodor</i>

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">M.S. Sudkowski</p>	<p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Pojawienie się anioła Józefowi</i> • <i>Ucieczka do Egiptu</i> (Koszelew) • <i>Ofiarowanie Pańskie</i> (Othmar) • <i>Boże Narodzenie</i> (Porfirow) • <i>Kazanie na Górze</i> (Bielajew) • <i>Uzdrowienie syna setnika</i> • <i>Wskrzeszenie córki Jaira</i> (Othmar) • <i>Przemienienie Pańskie</i> (Koszelew) <p>Strona zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Św. Konstanty i Helena</i> • <i>Św. Włodzimierz i Olga</i> • <i>Św.św. Borys i Gleb</i> • <i>Św.św. Aleksander Newski i Andrzej Bogolubski</i> 	
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">T.R. Rajlian</p>	<p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Pokłon Trzech Mędrców</i> • <i>Chrzest Chrystusa</i> (Porfirow) • <i>Jezus w świątyni jerozolimskiej</i> (Riabuszkin) • <i>Chrystus i Samarytanka</i> (Othmar) <p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Rozmnożenie chleba</i> (Rajlian) • <i>Wesele w Kanie Galilejskiej</i> (Riabuszkin) • <i>Uciszenie burzy</i> • <i>Wjazd do Jerozolimy</i> (Bielajew) • <i>Wskrzeszenie Łazarza</i> (Titow) • <i>Błogosławienie dzieci</i> (Bielajew) • <i>Niesienie krzyża</i> (Wasniecowa – mozaika zewn.) • <i>Modlitwa w Ogrojcu</i> <p>Obejście</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>dekoracja całości</i> 	
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">W.T. Pierminow</p>	<p>Sklepienie</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>ornamenty</i> 	

A.P. Riabuszkin		<p>Strona południowa</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Jezus w świątyni jerozolimskiej</i> (Rajlian) <p>Strona północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Uzdrowienie przy sadzawce owczej</i> • <i>Chodzenie po wodzie</i> <p>Filar</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Prepozyci Antoni i Teodozy</i> • <i>Męczennicy Kosma i Damian</i> • <i>Apostołowie Barnaba i Tomasz</i> • <i>Prep. Andrzej Krymski i Jan Damascyński</i> • <i>Męczennice Ludmiła i Antonia</i> • <i>Apostołowie Andrzej i Mateusz</i> <p>Apsyda północna</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Wesele w Kanie Galilejskiej</i> (Rajlian) • <i>Rozmnożenie chleba</i> (Rajlian) • <i>Przypowieść o pannach roztropnych i nierozsądnych</i>
B.P. Pawłow		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Podwyższenie Krzyża Świętego</i> • <i>Wypędzenie przekupniów ze świątyni</i> • <i>Metropolita Filip Moskiewski i Nikita Nowogrodzki</i> • <i>Św. św. Mitrofan Woroneski i Teodozy Czenibowski</i> • <i>Uzdrowienie paralityka –</i> • <i>Niewiasty niosące wonności</i> • <i>Nawiedzenie</i> • <i>Apostołowie Tim i Tymoteusz</i> • <i>Apostołowie Piotr i Andrzej</i> • <i>Prep. Zosima i Sawatii Sołowieccy</i> • <i>Męczennicy Adrian i Natalia</i> • <i>Prorocy Amos i Joel</i> • <i>Prep. Teodor Studyta i Jan Lestwiecznik</i> • <i>Męczennicy Flor i Laur</i> • <i>Apostołowie Kifa i Sosipatr</i>
F.S. Żurawlew		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Apostołowie Tertij i Tymon</i> • <i>Bł. Jan</i> • <i>Prep. Efrasija Suzdalska i Eufrosi Pskowski</i> • <i>Bł. bł. Jan i Prokopi Ustiużynscy</i> • <i>Chrystus i faryzeusze</i> • <i>Przypowieść o celniku i faryzeuszu</i>

A.A. Karelin		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Przypowieść o biednym Łazarzu</i> • <i>Św.św. Bazyli Paryski i Sylwester Rzymski</i> • <i>Św.św. Leoncjusz Patriarcha Rzymski i Grzegorz bp Nicejski</i> • <i>Prep. Abram Rostowski i Abram Galicyjski</i> • <i>Męczennicy Androni i Antoni</i> • <i>Apostołowie Kliment i Karp</i> • <i>Św.św. męczennicy Kalinik, Klinik i Ulita</i> • <i>Prep. Kasjan i Łazarz</i>
A.A. Porland		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Archanioł</i> • <i>Zwiastowanie (fragment)</i> • <i>Archanioł Rafał</i>
A.A. Kisielew		<p>Strona północno-zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Prep. Antoni Syjski i Arseniusz Twerski</i> • <i>Męczennicy Amfilochiusz, Duk, Barnaba</i> • <i>Prorocy Naum i Awakum</i> • <i>Prep. Sawa i Ksenia</i> • <i>Męczennicy Eustachy, Plakida i Agrypida</i> • <i>Uzdrowienie kobiety chorej na krwotok</i> • <i>Uzdrowienie ślepcy (dwa przedstawienia; Charłamow)</i>
E.I. Polakow		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Apostołowie Pud i Faddej</i> • <i>Męczennicy Leonid i Agnieszka</i> • <i>Prep. Gierasim i Elżbieta</i>
A.F. Afanasjew		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Prep. Mojżesz, Murin, Makary Egipski</i> • <i>Męczennicy Awersy i Porfini</i> • <i>Apostołowie Nikanor i Flegonit</i> • <i>Św. Andronid i Apollos</i> • <i>Św.św. męczennik Warllam Chutyński</i> • <i>Męczennicy Łucjan i Agafor</i> • <i>Apostołowie Rodnion i Urwan</i> • <i>Apostołowie Jan Ewangelista, Jakub syn Zebedeusza</i>
I.F. Porfirow		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Prep. Genadiusz i Izaak Peczerski</i> • <i>Prep. Mikołaj i Bazyli</i> • <i>Prorocy Jonasz i Zachariasz</i> • <i>Męczennice Irena i Klaudia</i> • <i>Św.św. patriarcha Sofoniusz i prorok Aggeusz</i> • <i>Pojawienie się anioła pasterzom</i> • <i>Boże Narodzenie (Sudkowski)</i> • <i>Chrzest Chrystusa (Rajlian)</i>

A.H. Nowoskołczew		<ul style="list-style-type: none"> • <i>Św.św. Palladi i Piotr Atoscy</i> • <i>Męczennicy Wiktor i Leoncjusz</i> • <i>Apostołowie Onisifor i Ruf</i> • <i>Prep. Prochor i Nikor Peczerscy</i> • <i>Męczennice Lidia i Anastazja</i>
N.K. Bodarewski		<p>Strona północno-zachodnia</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Sąd Pilata</i> (Szachowski) • <i>Zdrada Judasza</i> <p>Ikonostas</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Archanioł</i> • <i>Św. Włodzimierz</i> • <i>Św. Maria Magdalena</i> • <i>Św. Cesarzowa Aleksandra</i> • <i>Św. Mikołaj Cudotwórca</i>
H.A. Burin		<p>Ikonostas</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Ostatnia wieczerza</i> (Charłamow) • <i>Św. Bazyli Wielki</i> • <i>Św. Jan Złotousty</i>
M.W. Nestierow		<p>Ikonostas</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Chrystus w Emaus</i> (Szachowski, Bielajew) • <i>Podwyższenie Krzyża Świętego</i> • <i>Trójca Święta</i> • <i>Św. Aleksander Newski</i> <p>Mozaiki zewnętrzne</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Mandylion</i> (Charłamow) • <i>Zmartwychwstanie</i>

Wytłuszczenie nazwy przedstawienia oznacza tego samego wykonawcę w obu cerkwiach; nazwisko dodane w nawiasie do przedstawienia informuje o wykonawcy tego przedstawienia w drugiej cerkwi.

BIBLIOGRAFIA

- Âraŝeŋvič, A.A. i Tomašava, Ī.R. – Ярашэвіч, А.А., Томашава, І.Р. (2008). *Баранавіцкі Покроўскі сабор*. Мінск: „Беларусь”.
- Butikov, G.P. – Бутиков, Г.П. (2007). *Музей-памятник „Спас на Крови”*. Санкт-Петербург.: Венесар оу.
- Cynarewska-Kuczma, P. (2004). *Architektura cerkiewna Królestwa Polskiego narzędziem integracji z Imperium Rosyjskim*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Drozgow, W. – Дрозгов, В. (1910). *Картина Васнецова в новый собор. Варшавский Епархиальный Листок*, nr 11.
- Geldon, A. (2010). *Program malowideł w soborze pw. Św. Aleksandra Newskiego w Warszawie 1900–1912*. Praca magisterska napisana pod opieką prof. Małgorzaty Smorąg-Rózyckiej, Historia Sztuki, Uniwersytet Jagielloński.
- Giergoń, P. *Sobór św. Aleksandra Newskiego na Placu Saskim w Warszawie*, www.sztuka.net. Pozyskano z: http://www.sztuka.net/palio/html.run?_Instance=sztuka&_PageID=853&newsId=1600&callingPageId=852&_cms=newser&_Checksum=336638138 (2007).
- Golimont, A. (2020). Ostańce i miejsca legendy – losy pozostałości po prawosławnej katedrze pw. Aleksandra Newskiego w Warszawie. *Elpis*, nr 22, 69–77. DOI: 10.15290
- Golimont, A. (2021). Losy cerkwi stolicy i ich wyposażenia w latach 1915–1930 (zagadnienia badawcze). W: P. Dawidziuk, D. Sawicki, W. Michalczyk i J.A. Wiczczyk (red.), *Wielkie powroty. O dziełach sztuki, zbiorach bibliotecznych, archiwalnych i świętościach polskiego prawosławia utraconych i wywiezionych w czasie I i II Wojny Światowej*. Jableczna: Wydawnictwo ToNiK Libra, 421–430.
- HVEV – *Холмско-Варшавский Епархиальный Вестник*.
- Krasny, P. (2003). *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Lisovskij, V.G. – Лисовский, В.Г. (2006). *Леонтий Бенуа и петербургская школа художников-архитекторов*. Санкт-Петербург: Коло.
- Mołčanov, N. – Молчанов, Н. (1912). *Новый православный собор во имя Св. Благоверного Великого Князя Александра Невского в Варшаве 1894–1912*. Warszawa: Тип. при Канц. Варш. Ген. Губ-ра.
- Nagorski, N. – Нагорский, Н. (2007). *Второе рождение Спаса на Крови*. Санкт-Петербург: ГМП „Исаакиевский собор”.
- Paszkievicz, P. (1991). *Pod Berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815–1915*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN.
- Pokrovskij, N.W. – Покровский, Н.В. (1900). *Проект размещения живописей в новом православном соборе во имя Св. Благоверного Великого Князя Александра Невского в Варшаве с объяснительной запиской*. Санкт-Петербург: Тип. А.П. Лопухина.
- Roizen, A.E./E.A. – Ройзен, А.Е./Е.А. (red.) (2016). *Спас на Крови (Храм Воскресения Христова)*. Санкт-Петербург: ГМП.
- Šingarëv, W. – Шингарёв, В. (1912). К Освящению Нового Кафедрального Собора в Варшаве. *Варшавский Епархиальный Листок*, nr 10 (16 maja), 145–150.
- Sokoł, K. (2006). *Rosyjska Warszawa*, przeł. i uzupeł. A. Sosna. Białystok: Drukarnia Monasteru Supraskiego, 47–51.
- VEL – *Варшавский Епархиальный Листок*.

Zdjęcie 1. L. Benois, Projekt – fasada zachodnia soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie, zbiory AGAD

Zdjęcie 2. L. Benois, Projekt – fasada południowa soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie, zbiory AGAD

Zdjęcie 3. N.N. Charlamow, *Pantokrator* z głównej kopuły warszawskiej cerkwi św. Aleksandra Newskiego i petersburskiej świątyni Zbawiciela na Krwi

Zdjęcie 4. N.N. Charlamow, *Emmanuel* z kopuły w warszawskiej cerkwi św. Aleksandra Newskiego i petersburskiej świątyni Zbawiciela na Krwi

Zdjęcie 5. N.N. Charlamow, *Anioł Wielkiej Rady* z kopuły w warszawskiej cerkwi św. Aleksandra Newskiego i petersburskiej świątyni Zbawiciela na Krwi

Zdjęcie 6. N.N. Charlamow, *Jan Chrzciciel i Bogurodzica* – przedstawienie z kopuły w cerkwi Zbawiciela na Krwi w Sankt Petersburgu

Zdjęcie 7. W.W. Bielajew, *Trójca Święta* tzw. *Starotestamentowa* z warszawskiej cerkwi św. Aleksandra Newskiego i petersburskiej świątyni Zbawiciela na Krwi

Zdjęcie 8. W.W. Bielajew, *Zesłanie Ducha Świętego* z warszawskiej cerkwi św. Aleksandra Newskiego i petersburskiej świątyni Zbawiciela na Krwi

Zdjęcie 9. W.W. Bielajew, *Sąd ostateczny* z warszawskiej cerkwi św. Aleksandra Newskiego i *Zstąpienie do Otchłani* z petersburskiej świątyni Zbawiciela na Krwi

Anna Geldon – historyk sztuki, malarka ikon. Od 15 lat prowadzi własną pracownię. Założycielka fundacji „Dobra sztuka”, autorka kursu „Tajemnice Ikony” (YouTube: Tajemnice ikony) i podręcznika „Tajemnice ikony” (www.sztuka-ikony.pl) finansowanego w ramach programu „Kultura w sieci” przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Współpracuje z Uniwersytetem Jagiellońskim i Akademią Sztuk Pięknych w Gdańsku.

